

Gács Ende

A társadalmi alapjövedelmek*

Az a gondolat, hogy a társadalom minden tagját megillet egy bizonyos szintű jövedelem, nem új: az utópistáktól (Morus, Bacon, Campanella) kezdve visszatér a szociális kérdésekkel foglalkozó irodalomban. Egy korábbi cikkemben (Gács, 1986) foglalkoztam a garantált jövedelemmel kapcsolatos nyugati javaslatokkal. Bemutattam, hogy az összlakosságot érintő garantált jövedelemre vonatkozó modern ajánlások — a számtalan alváltozat mellett — lényegében két típusba sorolhatók:

— az egyik a Lady Rhys-Williams kidolgozott *társadalmi osztalék* (social dividend) rendszer, amelyben minden személy egyéb jövedelmétől függetlenül kapna az államtól egy rendszeres fix összegű juttatást, amelyet lineáris jövedelemadóból finanszíroznának;

— a Milton Friedman nevéhez fűződő *negatív jövedelmi adó* (negative income tax) rendszer a másik; ebben a jövedelemmel nem rendelkező, vagy alacsony jövedelmű személyek kiegészítést kapnának az államtól, amely összeg az egyéb forrásból származó jövedelem meghatározott százalékával csökkenne (csökkentési ráta), és bizonyos szint felett teljesen megszűnne.

Mindkét rendszer közös vonása, hogy integrálná a juttatási és adórendszert, valamint — legalábbis tiszta formájában — minden más társadalmi juttatást megszüntetne. Mindkét rendszer igyekezett fenntartani a munkára való ösztönzést.

A negyvenes évek óta felvetődött különböző változatok és kísérletezgetések után a javaslatok a hetvenes évek elején az USA-ban és Angliában eljutottak törvényhozási szintig, de végül is általános formában seholy sem fogadták el őket. Cikkem végén azonban jeleztem, hogy a korábbi kudarcok ellenére a téma a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején ismét felbukkant az irodalomban, amire a cikk írásakor még nem tudtam kielégítő magyarázatot találni. Az azóta eltelt időszakban a garantált jövedelem témája valóságos reneszánszát éli. Nagy mennyiségű publikáció jelent meg az újabb felvetésekről, több tudományos konferenciát rendeztek e témában, kutatócsoportok alakultak a javaslatok részletes vizsgálatára.

Az alábbiakban a Magyarországon rendelkezésre álló angol nyelvű irodalom alapján — amely a bibliográfiákból ismert forrásoknak csak egy töredéke — megkísérlem áttekinteni a legutóbbi évek javaslatait, és a körülöttük kibontakozó vitát.

* Az ELTE Szociálpolitikai Tanszéke részére készített hosszabb tanulmány rövidített változata.

Az újabb felvetések okai

Ha nem is teljeskörűen, de ma már jobban kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek a *garantált jövedelem* témájának felmelegítését és továbbfejlesztését okozták.

Ezek közül véleményem szerint a legfontosabb a tartós és nagymértékű *munkanélküliség*. Míg a II. világháború utáni évtizedekben lényegében megvalósult a teljes foglalkoztatottság, az 1973. évi olajválság után a munkanélküliség hirtelen megnőtt, és a válság után is magas maradt. Sok országban a munkanélküliek aránya ma is meghaladja az aktív népesség 10%-át.

A munkanélküliségnek nemcsak a *menyisége* változott meg, hanem az *összetétele* is. Míg korábban elsősorban az alacsonyabb képzettségűekre volt jellemző, most elterjedt a magasabb végzettségűek, szellemi foglalkozásúak körében is. Nagymértékben sújtja a munkanélküliség a fiatalokat és a nőket. Megnőtt a munkanélküliség átlagos időtartama, elterjedtek a különböző részmunkaidős foglalkoztatási formák.

A nagyarányú munkanélküliség okainak vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit. Témánk szempontjából fontosabbak a munkanélküliség *következményei*.

A munkanélküliség *pénzügyileg aláássa a társadalombiztosítást*, mert a munkaadói és munkavállalói járulék alapja szűkül, ugyanakkor a segélyben részesülők száma nő. A növekvő társadalombiztosítási teher ellenére egyre többen kimaradnak a segélyezésből, mert a biztosítás a korábbi munkához kötött. (Így nem kapnak az első ízben munkát keresők; általában nem adnak a hosszú időn keresztül vagy gyakran munkanélkülieknek; elégtelen összeget kapnak a részmunkaidősök.) A rendszertelen foglalkoztatottság — a kevés összegyűjtött járulékon keresztül — kihát nemcsak a munkanélküliségi segélyre, hanem a nyugdíj összegére is.

A gazdaság és a társadalom egyre inkább megoszlik, kialakul egy *kettős munkaerőpiac*. Létezik egy elsődleges szektor, amely viszonylag magas béreket, jó munkalehetőségeket, stabil foglalkoztatást és előmeneteli lehetőséget kínál. Ezt a szektort a dolgozók magas fokú szervezettsége is jellemezheti, a bejutási lehetőség korlátozott. Ugyanakkor létezik egy másodlagos szektor, ahol a munka rosszul fizetett, ideiglenes vagy rövid távra szóló szerződéseket kötnek, nincs perspektíva, gyakran hiányzik a szakszervezeti védelem (Atkinson, 1990).

A chicagói egyetem tanára, Przeworski (1986) nem lát gazdasági megoldást a munkanélküliség problémájára. Az olyan javaslatok, mint a munkahelyteremtés, a munka jobb elosztása, a bér- és bérjellegű költségek csökkentése, nem vezethetnek tartós eredményre.

A garantált jövedelem feleledésének másik — az előbbivel nyilvánvalóan összefüggő — oka a *szegénység* problémája. Míg a hatvanas években, a hetvenes évek elején úgy tűnt, hogy a szegénység mint társadalmi jelenség visszavonulóban van, a hetvenes évek második felétől nyilvánvalóvá vált, hogy ez illúzió volt. A lakosság egy bizonyos hányada tartósan a (természetesen eltérő kritériumok szerint mért) *létminimum*, illetve *szegénységi küszöb* alatt maradt.

A szegénység összetétele azonban sok tekintetben megváltozott, ezért kezdtek „új szegénységről” beszélni. Korábban a szegénység elsősor-

ban az idős korosztályokra volt jellemző, az utóbbi időszakban azonban — elsősorban a nyugdíjrendszerek elterjedése, „beérése” és feltételeinek javulása következtében — az öregek jövedelmi és vagyoni helyzete kedvezőbbé vált. Ugyanakkor a növekvő munkanélküliség, a hagyományos családok felbomlása, egyes deviáns jelenségek (alkohol, kábítószer) terjedése következtében a szegénység nagyobb mértékben sújtja az aktív korosztályokat és a gyerekeket.

A szegénység leküzdésére minden fejlett országban programokat dolgoztak ki, és ezek megvalósítására jelentős összegeket költenek. Fő jellemzőjük ezeknek azonban, hogy a családok és egyének segítségét a *rászorultság igazolásához* (means test) kötik, annak minden ismert hiányosságával (alacsony igénybevétel, megbélyegzés, magas adminisztratív költségek, az ügyintézők szubjektívizmusa, szegénységi csapda stb.). A rászorultsághoz kötött segélyek rendkívüli mértékben elburjánzottak, sok helyen — különösen az angolszász országokban és Franciaországban — ezeknek egész dzsungelje alakult ki.

A szegénység elleni harc egyik eszköze, amely egyben bizonyos rendet is kíván tenni a különböző segélyezési rendszerekben, a nemzeti minimumok gyakorlata. A minimumok azonban egyelőre országon belül is eltérőek. A legtöbb fejlett országban (bár korántsem mindegyikben) létezik törvényileg szabályozott minimálbér, amelyet időszakosan hozzáigazítanak a fogyasztói árak vagy az átlagbérek növekedéséhez. A társadalombiztosítási ellátmányokban is lehetnek minimumok. Ennek ott van jelentősége, ahol az ellátmány egyébként keresetarányos, mert a fix összegű ellátmány eleve minimumként funkcionál.

Ma már a legtöbb európai ország jóléti rendszerében létezik törvényileg szabályozott minimum-jövedelem (utoljára Franciaország és Luxemburg fogadott el ilyen törvényt 1986-ban). Kivételt képez néhány dél-európai ország (Görögország, Spanyolország, Portugália és Olaszország), ahol ilyen szabályozás még nincs. A minimális jövedelmet megállapíthatják a létszükségleti javak kosara alapján (NSZK, Anglia), a minimális bér (Hollandia) vagy az átlagbér (Izrael) százalékában, vagy konkrét hivatkozási alap nélkül (Franciaország, Luxemburg).

A minimális jövedelmet jövedelemkiegészítésként érvényesítik (make-up guaranteed income), ezért rászorultsági igazoláshoz kötött. A feltételek fennállása esetén azonban jogszerűen jár. Nem részesülnek a kiegészítésben általában a külföldiek és bizonyos kor alatt a fiatalok. Angliában, Írországból és Új-Zélandon külön rendszer működik a teljes munkaidőben foglalkoztatottak részére (Euzeby, 1987).

Bár a jövedelmi minimumok rögzítése és az azokhoz kötött kiegészítés kétségtelen előrelépést jelentett, a rendszerek számos hiányosságban szenvednek. Nehéz eldönteni, hogy mi legyen a jövedelem egysége (egyén, család, háztartás), melyik időszak jövedelméhez viszonyítsanak. Az egyének alapszükségletei különböznek kortól, egészségi állapottól, lakóhelytől stb. függően, ezért az egységes jövedelmi minimum nem alkalmazható mindenre. Ha a színvonalat alacsonyan állapítják meg, nem fedezi a szükségleteket, nem tudja a szegénységet érdemben enyhíteni. Ha magasan állapítják meg a mércét, a munkavállalás ellen ösztönöznek. Különösen a részmunkaidős munkára való hajlandóságot assák alá. Kedvezőtlenül hat a megtakarításokra gyakorolt hatás is

(Van Parijs, 1990; Van der Veen — Van Parijs, 1986a). Továbbra is érvényesek a rászorultság igazolásával kapcsolatban elmondott negatívumok.

A megújult érdeklődés harmadik okaként az *egységes Európára való törekvést lehet* megjelölni. A tizenkét tagra bővült Közös Piac 1992-re egy korábban példa nélkül álló integrációt akar megvalósítani Európában. A határok nélküli kontinens nemcsak gazdasági összefonódást jelent, hanem pozitív szociális integrációt is kell hogy eredményezzen. Létre kell hozni a „szociális Európát”, „szociális állampolgárokkal” és szociális jogokkal (Leibfried, 1990).

Jelenleg azonban még jelentős különbségek vannak a tagállamok között a fejlettségi színvonalban és az életkörülményekben. Az Észak-Dél probléma az Európai Gazdasági Közösségen belül is érvényesül. Az eltérő tradíciók miatt még nagyobb különbségek vannak a szociálpolitikai rendszerekben, a társadalmi juttatások színvonalában, hozzájutási módjában, finanszírozásában stb. A szociális kiadások relatív szintje is nagyon eltérő, a GDP 15%-a (Spanyolország) és 36%-a (Belgium) között helyezkedik el.

Negyedik tényezőként szerepet játszhatott a *szocialista országok kudarca*. A hatvanas és hetvenes években a nyugati szociálpolitikusok számára bizonyos vonzerőt jelentettek a kelet-európai országok a teljes foglalkoztatottsággal, az alacsony inflációs ütemmel, az univerzális ellátórendszerekkel, a kiterjedt családpolitikával stb. A nyolcvanas években azonban egyre inkább nyilvánvalóvá váltak a társadalmak hiányosságai, ami szintén serkenthetett egy harmadik út keresésére (Atkinson, 1990).

A *Theory and Society* c. folyóirat 1986. évi 5. számát szinte teljes egészében ennek a témának szentelte. A vitaindító cikkben, mely „A kommunizmushoz vezető kapitalista út” címet viselte, két fiatal kutató (Van der Veen — Van Parijs, 1986 a) kifejtette, hogy a baloldal számára sivárak a kilátások. A választási kudarcok (pl. Angliában) és a politikai fordulatok (pl. Franciaországban) megerősítették azt a gyanút, hogy a szocializmus talán örökre elérhetetlen lesz. A létező szocialista társadalmak nem voltak képesek vonzó képet kialakítani a szocializmusról. Ehhez járult még, hogy Nyugaton családást okoztak az állami beavatkozás eredményei, így sok ember hite megrendült abban, hogy egyáltalán kívánatos-e a szocializmus.

Véleményük szerint a baloldalnak nem kell elköteleznie magát a szocializmussal. A szocializmus egyrészt nem tudott nagyobb gazdasági hatékonyságot, termelékenységet elérni, mint a kapitalizmus, másrészt nem tette az embereket önzetlenebbé, altruistákká. Erre azonban nincs is szükség, nem kell megváltoztatni az emberi természetet. A kommunizmus alapvető célját — a szükségletek szerinti elosztást — el lehet érni a szocializmus megkerülésével, ha bevezetik a garantált jövedelmet. A „mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint” elv azt jelenti, hogy mindenkinek kielégítik az alapvető szükségleteit, valamint azt, hogy az egyén részesedése teljesen független a hozzájárulásától.

Végül — mint már az 1986-os cikkemben is jeleztem — a téma felmelegítését elősegítette, hogy a komputerezés technikailag megkönnyítette a javasolt rendszerek bevezetését.

Feltehetően a fent vázolt tényezők okozták, hogy az elmúlt évtized-

ben ismét intenzíven foglalkozni kezdtek a garantált jövedelem gondolatával.

A javaslatok tartalma

A mostani javaslatok azonban bizonyos tekintetben eltérnek a korábbiaktól. Az egyik ilyen különbség, hogy *kinek* az oldaláról vetődnek fel. Eredetileg a liberális iskola követői vetették fel a gondolatot. Később a konzervatívok részéről is sokan támogatták. A gyakorlati megvalósítás közelébe a hetvenes évek elején az Egyesült Államokban és Angliában a konzervatív kormányok idején jutottak el a javaslatok. Jelenleg bonyolultabb a kép, mert a liberálisok mellett más eszméirányzatok (szocialisták, zöldek stb.) is megtalálhatók a támogatók között. Mindenesetre úgy tűnik, hogy *baloldalibb* színezetűek ma a javaslatok.

A másik különbséget abban látom, hogy míg korábban szinte kizárólag az angolszász országokban (Anglia, USA, Kanada) vetődött fel a téma, jelenleg földrajzilag is szélesebb a paletta. Az NSZK-ban, Olaszországban, Franciaországban és a Benelux államokban is foglalkoznak a gondolattal.

Eltérés mutatkozik abban is, hogy korábban a garantált jövedelmek két változata szerepelt a javaslatokban. Jelenleg viszont döntően a „társadalmi osztalék” típusú került előtérbe. Feltehetően azért, mert ez a megoldás kecsgetet a rászorultság igazolástól való radikálisabb szakítással. E változat — lényegében azonos tartalommal — különböző neveken szerepel. A leggyakrabban a *basic income* terminust használják (ez valószínűleg ki fogja szorítani a többit). Tudomásom szerint magyar nyelvű megfelelője nincs, ezért egyelőre — míg valaki jobbat nem talál — *társadalmi alapjövedelemnek* fogom nevezni.

A rendszert az 1984 óta működő angol Társadalmi Alapjövedelem Kutatócsoport ismertető füzet (BIRG, 1989) alapján mutatom be, kiegészítve néhány más javaslattal.

Minden hónapban valamennyi állampolgárnak (állampolgáron gyakorlatilag az országban legálisan tartózkodó állandó lakosokat értik) kiutalnak egy fix összeget — társadalmi alapjövedelmet (a továbbiakban — alapjövedelem). Akinek van bankszámlája, annak azon keresztül történik a jóváírás (a gyerekeknek a szülők bankszámláján keresztül), akinek nincs — postán vagy más formában kapja meg. Roebroek (1988) elképzelhetőnek tartja, hogy részben nem pénzben, hanem természetben, áruk és szolgáltatások formájában juttassák az alapjövedelmet.

Az alapjövedelem *egységes összegű* — korra, nemre, családi állapotra, munkaviszonyra, korábbi járulékfizetés időtartamára való tekintet nélkül. Az idős emberek és a testi-szellemi fogyatékosok kiegészítést kapnának. Van olyan javaslat (Standing, 1986), hogy a 16 éven aluliak kisebb összeget kapjanak, vagy — ami gyakorlatilag ugyanaz — hogy a gyerekeknek csak családi pótlékot adnának (Nove, 1986).

Lényeges momentum, hogy a juttatás (akárcsak az adózás) egysége az *egyén*, és nem a család vagy a háztartás. A jelenlegi rendszerektől eltérően az alapjövedelem egységesen kezeli a férfiakat és nőket, há-

zasokat és egyedülállókat. A házasságot se nem dotálja, se nem bünteti.

Az alapjövedelem adómentes, és nincs semmiféle rászorultsági vagy jövedelemigazoláshoz (means test) kötve. Ennélfogva mind a nyugdíjasok, mind a munkanélküliek bármennyit kereshetnek mellette, ez nem számít szabálytalanságnak. Az általános jogosultság és a könnyű hozzáférhetőség miatt az igénybevétel (take-up) megközelítheti a 100%-ot.

Az alapjövedelem bevezetésével megszűnik valamennyi pénzbeni társadalmi juttatás, a mezőgazdasági ártámogatás és a személyi jövedelemadó-kedvezmény. Részben megmaradnának a helyi adókból és díjakból nyújtott kedvezmények.

Az alapjövedelmet egységes lineáris jövedelemadóból finanszíroznák, amely a jelenlegi jövedelemadó és társadalombiztosítási járulék helyébe lépne. Euzeby (1987) szerint az adó progresszív lenne. Az alapjövedelmen felül minden jövedelmet megadóztatnának, de a keresetek egy kis összege (pl. heti 20 font) adómentes lenne. Ez utóbbira azért van szükség, hogy növeljék a munkára való ösztönzést, és megkönnyítsék az adóhivatal munkáját, amelynek nehezebbé esne a kisösszegű keresetek utáni adó beszedése. Más javaslatok szerint (Atkinson, 1990; Standing, 1986) az adókötelezettség rögtön az alapjövedelem felett kezdődne, a kereseteknél nem lenne adómentes sáv. Az adó kulcsa az alapjövedelem összegétől függne, hiszen a bevétel majdnem teljes egészében annak finanszírozását szolgálja. Ily módon a szegények jövedelme automatikusan követi az általános életszínvonal-növekedést. Az alapjövedelem egy állami hivatal kezelésébe vonná össze az adó- és juttatási rendszert.

A javaslat különböző jövedelmű, egykeresős házaspárok példáján illusztrálja a jelenlegi és az alapjövedelem bevezetése utáni nettó pozíciót.

A táblázatból jól látható az alapjövedelem egyik előnye: megszünteti az ún. szegénységi (munkanélküliségi) csapdát. A jelenlegi rendszerben ugyanis a segélyen levőnek bizonyos sávban egyáltalán nem érdemes munkát vállalnia, mert elveszíti a támogatást. A 3. jövedelemhelyzetben lévő házaspár hiába keres 10 fonttal többet, mint a 2. pozícióban lévő, az összes jövedelmük megegyezik, mert megvonják a támogatást. Az alapjövedelem viszont független a kereset összegétől.

A táblázat mindazonáltal túl kedvező színben mutatja az alapjövedelmet. A példából úgy tűnik ugyanis, mintha egy esetben (1. helyzet) azonos lenne a nettó jövedelem, a legtöbb esetben (2—5. helyzet) magasabb jövedelmet érnének el az új rendszerben. Ez azért van így, mert a tábla megáll 150 font heti keresetnél, holott az átlagkereset már 1987-ben meghaladta a 180 fontot. Bizonyos kereseti szint felett — a ma meglévő adókedvezmények megszűnése és egyéb okok miatt — elkerülhetetlenül alacsonyabb lesz a nettó jövedelem, különben nem finanszírozható a rendszer.

Célok és várt hatások

Mint már az eddigiekből is kiderült, az alapjövedelem fő célja, hogy lazábbá tegye a jövedelem és munka közötti kapcsolatot azáltal, hogy mindenki számára biztosítja az alapszükségleteket fedező jövedelmet.

Egykeresős házaspárok nettó jövedelme (lakástámogatás nélkül) (font/hét)

Jövedelemhelyzetek	Jövedelemforrások és elvonások	Az 1989—1990. évi rendszerben	Az alapjövedelem bevezetése után
1.	Kereset	0,00	0,00
	Támogatás	54,80	54,80
	Nettó jövedelem	54,80	54,80
2.	Kereset (rész munkaidős)	10,00	10,00
	Támogatás	49,80	54,80
	Jövedelemadó	0,00	0,00
3.	Nettó jövedelem	59,80	64,80
	Kereset (rész munkaidős)	20,00	20,00
	Támogatás	39,80	54,80
4.	Jövedelemadó	0,00	0,00
	Nettó jövedelem	59,80	74,80
	Kereset	80,00	80,00
5.	Támogatás	0,00	54,80
	Jövedelemadó	—16,47	—45,50
	Társadalombizt. járulék	—10,49	—
	Nettó jövedelem	123,04	159,30
	Társadalombizt. járulék	—4,19	—

Kiinduló feltételek:

Jövedelemadó	progresszív	lineáris: 35%
Adómentes kereset	80,00	20,00
Társadalombiztosítási járulék	progresszív	nincs
Támogatás	54,80/házaspár	27,40/fő
Támogatáscsökkentés	60,00 alatt a kereset 50%-ával	nincs
	60,00 felett a kereset teljes összegével	

Forrás: BIRG (1989)

Berger (1986) kifejezésével: a munkához való jogot jövedelemhez való joggal helyettesíti, más szóval megteremti a nemdolgozáshoz való jogot. Ily módon abból a felismerésből, hogy a modern társadalom nem képes mindenki számára garantálni a munkát, levonták azt a következtetést, hogy erre nincs is szükség. Fel kell adni az olyan régi elveket, mint „aki nem dolgozik, ne is egyék”, meg kell szüntetni a nemdolgozáshoz tapadó szegényenérzetet. Feleslegessé válnak a mesterséges és drága munkahelyteremtő programok (Standing, 1986), nem lesz szükség a környezetromboló munkahelyek fenntartására (Vobruba, 1990 b).

Mindez nem azt jelenti, hogy az emberek nem fognak dolgozni, de szabadabb választási lehetőségük lesz a „több munka — több jövedelem” vagy „kevesebb jövedelem — több szabadidő” alternatívában. Nem lesz olyan merev elhatárolás a fizetett és nem-fizetett munka között.

Az alapjövedelem megkönnyíti a különböző rugalmas foglalkoztatási formák — rövidített munkaidő, részmunkaidő, osztott munka (job-sharing) — alkalmazását. Ezek nagyobb mértékű elterjedését jelenleg gátolja, hogy vagy a dolgozók jövedelme csökken le jelentősen, vagy a vállalatok válnak versenyképtelenné a magasabb fajlagos költségek miatt. Az alapjövedelem elősegíti a termelés szükségleteihez igazodó átképzések megvalósítását is. Megkönnyíti az ipar modernizálását, mert a dolgozók nem fognak úgy ragaszkodni elavult munkahelyükhöz (Walter, 1989).

Ha az embereknek több szabadidejük lesz, aktívabb társadalmi életet fognak élni, részt vesznek a nem-fizetett társadalmi munkában, megjavul az állampolgárok közötti viszony a közösségekben (Walter, 1990).

Az alapjövedelem elősegíti a nemek közötti egyenlőséget a munkapiacra, mert javítja a nők alkupozícióját ott is, a háztartásban is általában, hogy egyéni jövedelmi pozíciójuk biztonságosabbá válik. A férfiak bátrabban vállalnak részmunkaidős munkát, és jobban részt tudnak venni a háztartásban, a nők is jobban össze tudják egyeztetni a két tevékenységet (Standing, 1986).

Az alapjövedelem ösztönözi fog kis- és közepes méretű vállalkozások létrehozására. Bátorítani fog a kockázat vállalására, és kárpótolja a kisvállalkozások abból fakadó hátrányát, hogy nem rendelkeznek olyan volumen-gazdasággal, mint a nagyvállalatok (Euzeby, 1987; Van der Veen—Van Parijs, 1986 b).

Tekintve, hogy senki sem kényszerül majd elfogadni az alacsony presztizsű, lélekölő, kellemetlen munkát, ez fel fogja nyomni az e tevékenységekért járó bért. Emiatt a tőkésök ösztönözve lesznek arra, hogy meggyorsítsák a műszaki fejlesztést, szervezeti változásokat léptessenek be, és javítsák a munkakörülményeket e területeken (Van der Veen—Van Parijs, 1986 a).

Azzal, hogy mindenkinek garantálja az alapszükségletek kielégíthetőségét, az alapjövedelem a szegénység elleni harc hatásos eszközévé válik. Olyan biztonsági hálót kínál, amelyből senki nem potyog ki. Mindezt úgy, hogy megszünteti a rászorultság igazolását, és az ezzel járó stigmát, megaláztatást. A társadalom kevésbé lesz megosztott.

A feltétel nélküli odaítélés azt eredményezi, hogy megszűnik a munkával szembeni ellenőztözés (szegénységi csapda). Sem a nyugdíjasok, sem a munkanélküliek nem lesznek arra kényszerítve, hogy eltitkolják a munkavállalást. A fekete munka csökkenésével megnő az adóalap és a költségvetés bevétele.

Automatikus jellegénél fogva az alapjövedelem lényegesen lecsökkenti a juttatási rendszer adminisztratív költségeit. Nem kell ellenőrizni a jogosultságot, ami a legköltségesebb jelenleg (Van Parijs, 1990). A társadalombiztosítási járulék megszüntetése csökkenti a vállalatok bérköltségét, ami serkentőleg hat a foglalkoztatás növelésére, javítja a versenyképességet és ezen keresztül a külkereskedelmi mérleget. (Euzeby, 1987; Nove, 1986). Az alapjövedelem birtokában az egyének gyakrabban és hosszabb időre megszakihatják a munkájukat, és át-

képezhetik magukat. Az alkalmazkodás könnyebbé válik, ezáltal az egész gazdaság rugalmasabb, dinamikusabb lesz. Így az alapjövedelem egyidejűleg növeli a nemzeti terméket, és méltányosabban osztja el a javakat, kombinálja az igazságot és a hatékonyságot (Van Parijs, 1990). A munkanélküliek biztos megélhetési lehetősége megszabadíthatja a munkaerőpiacot az akadályozó előírásoktól, így lehetővé válik, hogy a cégek a munkaerőt szigorúan a teljesítményelv alapján válasszák ki (Berger, 1986). Az alapjövedelem a pénzügyi biztonság minimális szintjét nyújtja a háztartásoknak, és növeli a hazai vásárlóerő stabilitását (Van der Veen—Van Parijs, 1986 b).

Bírálat, ellenérvek

Az előzőekben felsorolt előnyök nagyon vonzóknak tűnnek, a bírálók azonban kétségbe vonják realitásukat, és számos ellenérvet hoznak fel. Sokan kétségbe vonják, meg lehet-e állapítani egy mindenkire egyformán érvényes alapszükségletet, amelyet az alapjövedelemnek ki kellene elégítenie. A szükségletek eltérőek országrésztől, lakástípustól, kortól függően. Többre van szükségük az egyedül élőknek, rokkantaknak, tartósan betegeknek stb. Ha egy alacsonyabb vagy átlagos szinten állapítják meg a szükségleti szintet, akkor továbbra is elkerülhetetlen lesz a szelektív támogatási rendszerek alkalmazása, amelyeket az alapjövedelemmel éppenséggel el akartak kerülni. Az ezek keretén belül nyújtott kiegészítő juttatásoknál pedig a szociális munkás első kérdése az lesz, hogy mire költötte az igénylő az alapjövedelmét, vagyis a rászorultságot fogja firtatni (Glazer, 1988).

Ha magasabb szinten állapítják meg a szükségleteket, és ebből kifolyólag az alapjövedelmet, a rendszer rendkívül költségessé válik, és magas adóelvonást igényel. Az alapjövedelmet propagáló angol ismeretőfüzet (BIRG, 1989) maga is úgy ítéli meg, hogy az összes alapszükségletet kielégítő teljes alapjövedelem (full basic income) a többi jövedelemre kivetett 70%-os adórátát tenne szükségessé Angliában. Hasonló következtetésre jut Atkinson (1990) is.

Euzeby (1987) szerint a jelenlegi társadalombiztosítási kiadások összege Belgiumban csak arra lenne elég, hogy a minimális özvegyi nyugdíj szintjének megfelelő alapjövedelmet adjanak mindenkinek. Ha meg kívánnák őrizni a juttatások jelenlegi szintjét, 15 százalékponttal kellene növelni az adókulcsot.

Przeworski (1986) szerint az alapszükségletek kb. az átlagjövedelem felének felelnek meg. Ha valamennyi állami bevételt az ily módon számított alapjövedelem finanszírozására fordítanák, az 1982. évi összeg elegendő lenne Dániában, Luxemburgban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban. Ugyanakkor Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, az NSZK-ban, Írországban, Olaszországban és Angliában a GDP-hez viszonyított adórátát közel 10%-kal növelni kellene. Más országokban, beleértve az USA-t is, az adókat jobban kellene emelni. Figyelembe véve, hogy az államnak más kiadásai is vannak, számításai szerint az OECD országok átlagában a GDP 20%-ával kellene növelni az adókat. A magas adótehernek viszont számos negatív következménye van. Egyrészt visszafogja a megtakarításokat, elkedvetleníti a beruházókat. Hacsak nem egyszerre vezet be az

egész világon, a tőke menekülni fog az alapjövedelmet alkalmazó országokból olyan helyekre, ahol ilyen nincs, és ezért alacsonyabb az adószint (Carens, 1986).

A magas adók, másrészt, ellenőztönzést eredményeznek a keresők-nél is, különösen a nők számára teszik érdektelenné a munkavállalást. A magas adó miatti munkakedvsökkenés sokkal nagyobb lehet, mint amelyet a szegénységi csapda okoz a feltételhez kötött segélyeknél. Przeworski (1986) becslése szerint a munkakínálat csökkenése következtében az összjövedelem több mint 5%-kal csökkenni fog. Belgiumra végzett számítások szerint a munkakínálat az első évben 12%-kal, utána évente 1,5–2%-kal csökkenne (Walter, 1989). Nem jelent érdemi megoldást az sem, ha a személyi jövedelemadó helyett más adóformákkal (vagyonadó, értéknövekedési adó stb.) próbálnák finanszírozni a rendszert. Az adók egy részének inflációgerjesztő hatása is van. Az alapjövedelem az adótól függetlenül is csökkentőleg hat a lakosság egy részénél a munkakedvre. A munka nem mindenkinél vált élet-szükségletté, és ki fog alakulni egy élősdi, nemdolgozó réteg, amely a mások munkájából él. A dolgozók többsége ezt igazságtalannak fogja tartani; a társadalom megosztottsága nemhogy csökkenne, hanem növekedni fog (Elster, 1986).

Euzeby (1987) szerint a szegénységet sem tudják az alapjövedelem-mel felszámolni, mert a hátrányos helyzetek nem csupán pénzühiányból adódnak, hanem egészségi, műveltségi, lakás-, társadalmi beilleszkedési problémák is okozhatják. Ha felszámolják a szociális szolgáltató hálózatokat, nem tudják kezelni ezeket az egyedi helyzeteket.

Átmeneti, módosított javaslatok

A fenti hátrányok, ezek közül elsősorban a jelentős többletköltségek készítették a javaslattevőket arra, hogy különböző részleges, kompromisszumos megoldásokat dolgozzanak ki.

A Társadalmi Alapjövedelem Kutatócsoport füzete (BIRG, 1989) két ilyen változatot ismertet. Az egyik a *részleges alapjövedelem* (partial basic income). A részleges alapjövedelem általában nem elegendő a megélhetésre. A juttatás kor szerint differenciált; a jelenlegi juttatások egy része (pl. lakástámogatás) fennmaradna; e változat finanszírozásához elegendő lenne a korábbi példában szerepeltetett — 35%-os adórátá.

A másik változat az *átmeneti alapjövedelem* (transitional basic income), amely abból indul ki, hogy a rendszert csak fokozatosan lehet bevezetni. Az alapjövedelem eleinte nagyon alacsony lenne, mondjuk heti 11 font. Ha a gyerekek is megkapják ezt az összeget, akkor a részmunkaidőben foglalkoztatott gyerekes családoknál azonnal érződik a hatás, mert nincs kereseti korlátozás, mint a jelenlegi támogatási rendszerben. A fokozatosság úgy is elképzelhető (Roebrock, 1988), hogy először csak a lakosság egyes csoportjai (pl. öregek, rokkantak) kapják meg, mások csak később.

Van Parijs (1990) abban látja a részleges alapjövedelem előnyét, hogy csökkenne a munkanélküliségi csapda, mérséklődnének a rászorultsági alapon nyújtott segélyek adminisztratív költségei. Hemming (1984) egy kétféle sémát javasol. Ebben egy alacsonyabb összegű

feltétel nélküli alapjövedelmet mindenki megkapna, míg a magasabb összegű feltételhez kötött alapjövedelmet csak azok, akik egyáltalán nem, vagy nem teljes munkaidőben dolgoznak.

Euzeby (1987) ismerteti a holland kormány mellett működő Tudományos tanács 1985-ben kidolgozott (és elvetett) javaslatát, amely négy komponensből állt:

— Részleges alapjövedelem, amelyet korlátozás nélkül mindenkinek kifizet az állam. Ennek összege (450 holland forint) kevesebb, mint a garantált minimum (900 forint az egyedülálló személyek számára). Az értéknövekedési adóból és a vállalatok energiafogyasztására kivetett adóból finanszírozzák.

— A keresők és önállók részére kötelező „jövedelemvesztés”-biztosítás, amelyből a betegségi, rokkantsági és munkanélküliségi segélyt fizetnék. A biztosítás időtartama maximum hat évre lenne korlátozva.

— Állami alap, amelyből kiegészítenék azok jövedelmét, akiknél a saját jövedelmük, valamint az első két komponens összege nem éri el a garantált jövedelem szintjét.

— Önkéntes biztosítás a garantált jövedelem feletti jövedelemkiesés fedezésére.

Euzeby véleménye szerint az ilyen típusú részleges alapjövedelem-rendszereknek, amelyek meghagyják a kötelező biztosítást, és a segélyezést is, azokban az országokban van értelme, amelyek

— nagymértékben függnek a külkereskedelemtől, és ezért rugalmasan alkalmazkodó munkaerőre van szükségük;

— küzdenek az új szegénység problémájával (a tartós munkanélküliség, és egyszülős családok számának növekedése miatt);

— magas szintű, alapvetően univerzális társadalombiztosítással rendelkeznek (alapnyugdíj, garantált minimumjövedelem, alanyi jogú családi pótlék).

Szerinte ezeket a feltételeket csak néhány ország (pl. Belgium és Hollandia) elégíti ki. Azoknak az országoknak (pl. Kanada, Ausztrália), ahol a fő cél a segélyezéssel járó bürokrácia és az ezzel járó költségek csökkentése, valamint a potenciális jogosultak számára a könnyebb hozzáférhetőség, egy negatív jövedelemadó típusú garantált jövedelmet javasol, amelyet azonban nem mindenki számára azonos feltételekkel adnának. A munkaképteleneknél tisztán kiegészítő jellegű lenne, vagyis a csökkentési rátát 100%-ban állapítanák meg. A munkaképeseknél a támogatás degresszív (pl. 50%-os csökkentési rátával), hogy megmaradjon a munkára való ösztönzés. Egyes specifikus szükségletek alapján (pl. fogyatékosok) a helyi szervek kiegészíthetnék a támogatást. Azokban az országokban (pl. Franciaország), ahol a társadalombiztosítás meglehetősen decentralizált, célszerű lenne az egész rendszert a helyi szervek által működtetni, de differenciált központi támogatással.

Perspektívák

Az érvek és ellenérvek mérlegelése után felvetődik a kérdés, hogy az alapjövedelem gyakorlati megvalósításának van-e realitása. A kérdésre nem könnyű egyértelmű választ adni, mert innen nehéz megítélni, hogy milyen súllyal vetődik fel a probléma. Végignézve a bibliográfiákat, megállapítható, hogy a témának kétségtelenül nagy irodal-

ma van. Az is tény, hogy néhány országban (pl. Hollandia, Kanada) állami szinten is foglalkoznak vele, önmagában azonban ez nem elegendő. Már korábban is több nekifutás volt, de sehol sem vezetett eredményre. Végül is az elfogadtatás attól függ, hogy milyen erők állnak mögötte, számíthat-e komoly társadalmi—politikai támogatásra. Ebben a tekintetben a szerzők nem túl optimisták. A legfőbb ellenállás az adófizetők részéről várható. Walter (1990), miután kifejti, hogy milyen előnyökkel járna az alapjövedelem, szkeptikusan megjegyzi: „Csak két baj van ezzel a forgatókönyvvel. Soha nem fog beleegyezni az állam, és soha nem fog beleegyezni az adófizető.”

Láttuk, hogy az alapjövedelem finanszírozásához növelni kellene az adókat, holott azok már ma is elég magas szintet értek el sok tőkés országban. A magas adók ellen már eddig is különböző mozgalmak szerveződtek. Glazer (1988) szerint nehéz lesz az adófizetőt meggyőzni az adóemelés szükségességéről, még akkor is, ha annak egy részét visszakapja alapjövedelem formájában. Mindenképpen gyanakodni fog, és becsapva fogja magát érezni. Egyrészt azért, mert az adóját rögtön a forrásnál levonják, míg a neki járó összeget eltévesztheti a komputer, elveszhet a postán, kilophatják a postaládából. Másrészt azért, mert a beszedett adó nincs pántlikázva, nem lehet tudni, hogy mit használ fel a kormány a transzferekre, és mit egyéb céljaira. Harmadrészt azért, mert az állam nem fogja betartani az eredetileg megállapodott feltételeket: bármikor megváltoztathatja az adókulcsokat és a támogatási összeget.

A tőkések, akik a rendszerben a szocializmus vagy a kommunizmus előfutárát vélhetik felfedezni, ellen fognak állni, és a beruházási sztrájkot használják fel politikai fegyverként a bevezetés ellen. Ugyanakkor a munkások sem fogják támogatni, mert úgy érzik, hogy a segélyből élők az ő hátukon élősködnek, hogy a lusták kizsákmányolják a szorgalmasokat. Könnyen kialakulhat a szakmunkások és a tőkések szövetsége a kommunista szektor ellen a gazdasági racionalitás és igazságosság jegyében (Wright, 1986).

Nem egyértelmű a szakszervezetek álláspontja a témában. Mindaddig, amíg a tagok jövedelme elég stabil, a szakszervezetek a munkához kötött juttatásokat támogatják (munkacentrikus szociálpolitika). Ebből a szemszögből az alapjövedelmet nemkívánatos újraelosztásnak tekintik. Ugyanakkor viszont, ha eltűrik a szegénység terjedését és fenyegetését, akkor elfogadják a növekvő és ellenőrizhetetlen konkurenciát tagjaik és a szegénység által sújtottak között, akik nem ragaszkodnak a munkatörvénykezéshez és a kollektív szerződésekhez. Ez az „alulról jövő dereguláció” zajlik most le az NSZK-ban a nagyszámú NDK-beli és más kelet-európai bevándorló hatására. Így veszélyeztetve van a szakszervezeteknek a valamennyi munkás érdekeit képviselő monopóliuma. Ezért lehet, hogy változtatni fognak magatartásukon, és támogatják a mindenki számára biztonságot nyújtó alapjövedelmet (szükségletcentrikus szociálpolitika). (Vobruba, 199a.) Néhány szak-szervezet, mint pl. a dán szakképzetlen munkások szakszervezete, az ír közlekedési szakszervezet és a holland élelmiszeripari szakszervezet az alapjövedelem mellett foglalt állást (Roebroek, 1988).

Azok a rétegek (háziasszonyok, munkanélküliek, alkalmi munkások, szegények), amelyek egyértelműen nyernének az alapjövedelem bevezetésén, a legkevésbé szervezettek, és képtelenek politikai nyomást ki-

fejteni (Van der Veen — Van Parijs 1990; Vobruba, 1990).

Az alapjövedelemmel való szembenállást az is motiválja, hogy az feltételezi az állam szerepének növekedését, holott a közhangulat az utóbbi időben az állami beavatkozás ellen van (Glazer, 1988).

Bár az alapjövedelemmel való foglalkozást az egységes Európára való felkészülés is inspirálta, Leibried (1990) szerint a szegénységpolitika minden valószínűség szerint helyi vagy állami szinten marad, mert nehéz lesz közös európai nevezőt találni, vagyis megteremteni egy közös európai jóléti rendszert. A munkacentrikus szociálpolitika egy részét (egészségügy, társadalombiztosítás) könnyebb lesz harmonizálni, mert ezekre vannak megfelelő nemzetközi szervezetek, és a struktúrájuk is inkább összeegyeztethető. Ugyanakkor a szükségletcentrikus szociálpolitikát meglehetősen nehéz lesz szabványosítani, nem lesz elég erős lobby, amelyik ezt támogatná. Az esélyeket mérlegelve Berger (1986) arra a következtetésre jut, hogy mármennyire szimpatikus is az alapjövedelem, valószínűsége meglehetősen kicsi. Elster (1986) szerint a feltételezett előnyök annyira bizonytalanok, hogy senkit sem fog politikai cselekvésre készíteni.

Valószínűnek tartom, hogy az alapjövedelmet tiszta formában sehol sem vezetik be. Elképzelhető viszont, hogy valamelyik részleges változat, kombinálva a már meglévő juttatási formákkal, megvalósul.

Jegyzetek

1. Atkinson, A. B.: Economic Organisation and the Search for a Third Way. Paper presented for the First All-European Dialogue on Social Policy. Helsinki, 1990.
2. Berger, J.: The Capitalist Road to Communism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15. No. 5.
3. BIRG: Basic Income. The Basic Income Research Group, London, 1989.
4. Carens, J. H.: The Virtues of Socialism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
5. Elster, J.: Comment on Van der Veen and Van Parijs. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
6. Euzeby, Ch.: A Minimum Guaranteed Income: Experiments and Proposals. *International Labour Review*, 1987. Vol. 126., No. 3.
7. Gács Endre: A garantált jövedelemről. *Társadalomkutatás*, 1986. 3—4. sz.
8. Glazer, N.: The Limits of Social Policy. Harvard University Press, 1988.
9. Hemming, R.: Poverty and Incentives. The Economics of Social Security. Oxford University Press, 1984.
10. Krupp, H. J.: Social Change and the Development of the Financial Situation of the Social Security System in the Federal Republic of Germany. In: Gustafsson, B. A.—Klevmarcken, N. A. (eds): The Political Economy of Social Security. North-Holland, Amsterdam, 1989.
11. Leibfried, S.: Income Transfers and Poverty Policy in EC Perspective: On Europe's Slipping into Anglo-American Welfare Model. Paper presented for the First All-European Dialogue on Social Policies. Helsinki, 1990.
12. Nove, A.: A Capitalist Road to Communism: A Comment. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
13. Przeworski, A.: The Feasibility of Universal Grants under Democratic Capitalism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
14. Roebroek, J. M.: Challenges to the Welfare State. Basic Income: Alternative Benefit or a New Paradigm on Social Welfare? Tilburg University, Tilburg, The Netherlands, 1988.
15. Standing, G.: Meshing Labour Flexibility with Security: An Answer to British Unemployment? *International Labour Review*, 1986. Vol. 125., No. 1.
16. Van der Veen, R. J.—Van Parijs, Ph.: (1986a) A Capitalist Road to Communism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
17. Van der Veen, R. J.—Van Parijs, Ph.: (1986b) Universal Grants Versus Socialism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.
18. Van Parijs, Ph.: The Second Marriage of Justice and Efficiency. *Journal of Social Policy*, 1990. Vol. 19., No. 1.
19. Vobruba, G.: (1990a) Redistribution of Work and Income in Crisis: Actors' Problems of Working Time Reduction and a Guaranteed Basic Income. *Contemporary Crises*, 1990. Vol. 14.
20. Vobruba, G.: (1990b) Four Good Reasons for a Guaranteed Basic Income. BIRG Bulletin, 1990.
21. Walter, T.: Basic Income, Freedom from Poverty, Freedom to Work. Marion Boyars, London, New York, 1989.
22. Walter, T.: Basic Income and Active Citizenship. Kézirat, 1990.
23. Wright, E. O.: Why Something Like Socialism Is Necessary for the Transition to Something Like Communism. *Theory and Society*, 1986. Vol. 15., No. 5.